

DALMATINOVA PESMARICA IN SLOVENSKO REFORMIRANO BOGOSLUŽJE

Trubarjeva *Cerkovna ordninga* iz leta 1564 opisuje med drugim tudi liturgijo slovenske reformirane cerkve (koledar praznikov, nedeljsko in praznično bogoslužje brez obhajila ali z njim, večernice s sholarji ali brez njih). Obredje je vključevalo tudi petje slovenskih pesmi. Zvrsti pesmi, ki jih omenja *Cerkovna ordninga*, se ujemajo z zvrstmi, kot jih vsebujejo slovenske protestantske pesmarice, vključno z Dalmatinovo iz leta 1584; vendar niti *Cerkovna ordninga* niti pesmarice ne določajo natančnega liturgičnega mesta posamičnih pesmi. Dejanska izbira je bila očitno prepuščena kongregaciji. V tem je mogoče videti tipično luteranski odnos do liturgije, po katerem je bila bolj pomembna njena vsebina kot pa njena oblika.

slovenska reformirana liturgija, slovenske protestantske pesmi

The Slovene Lutheran church order (*Cerkovna ordninga*) published in 1564 by Primož Trubar provides, among other things, an outline of the services to be observed by the Slovene reformed community (the calendar of feasts, Sunday and feast services with or without communion, vespers with or without the Latin *schola*). The descriptions also envisage the singing of Slovene hymns. The categories of hymns mentioned in the church order correspond with the types of hymns to be found in Slovene Protestant hymnals, including that of Jurij Dalmatin from 1584. However, neither the church order nor the hymnals prescribe particular hymns for specific points in the liturgy or specific occasions: the actual choice was obviously left to the congregation. This is in accordance with the typically Lutheran concept of the content of the liturgy being more important than its form.

Slovene Lutheran liturgy, Slovene Protestant hymns

Evropska reformacija je močno posegla v glasbeno življenje 16. stol. Obredje reformiranih cerkva se je postopoma preobrazilo, k čemur so vodili različni dejavniki: novi pomen, ki naj bi ga imelo bogoslužje v življenju krščanskih družb, vloga bogoslužnega jezika, vloga, ki naj bi jo pri bogoslužju imela zbrana kongregacija. Obenem je nastajala nova glasba. S stališča glasbe so bila ključnega pomena zlasti tista miselna izhodišča reformiranih skupnosti, ki so zadevala vlogo zbranih pri bogoslužju; ti naj ne bi bili le opazovalci njim nerazumljivega in zato tujega obredja, pač pa naj bi ga spremljali z mislijo in dejanji. To je pomenilo po eni strani vse večjo prisotnost razumljivega govornega jezika namesto latinščine, po drugi strani pa sodelovanje, zlasti v obliki skupinskega petja (Blume 1931: 1–69).

Prav zaradi drugačne vloge, ki naj bi jo imela pri bogoslužju zbrana skupnost, se je v 16. stol. močno razmahnilo prevajanje, prirejanje, snovanje in uglasbljanje novih pesmi, ki naj bi se pelev bodisi pri bogoslužju ali kjer koli zunaj njega. Popis notiranih nemških pesmaric vseh reformiranih veroizpovedi šteje od konca 15. stol. do vključno leta 1550 (vštevši ponatise) približno 295 enot (Ameln, Jenny, Lipphardt 1975: 1–37); češki husiti, češki bratje – njihov puritanski odvod, utrakvisti, druge češke reformirane skupine so snovale in izdajale češke pesmarice, od katerih so mnoge opremljene tudi z glasbenim zapisom (Clapham 2001); nastajale so slovaške protestantske pesmarice (Rybarič 2001), madžarske protestantske pesmarice (Legány 2001); v sklopu verskih reform je izšla leta 1547 prva litovska notirana pesmarica (Antanavičius 2001) in tudi prva latvijska pesmarica je bila izdana konec 16. stol. (Braun, Klotiš 2001). V ta široki krog dogajanja je mogoče umestiti tudi pesemsko, pesniško in glasbeno dejavnost slovenskih reformatorjev.

Kot je dobro znano, je prva slovenska tiskana knjiga, Trubarjev *Katekizem* iz leta 1550, tudi prva slovenska glasbena knjiga, pesmarica, saj vsebuje šest enoglasnih pesmi z glasbenim zapisom, poleg tega pa še enoglasne dvozborske litanije, prav tako z glasbenim zapisom. A to je bil le začetek, iz katerega je izšla široka pesniška in glasbena dejavnost. Slovenski reformatorji so v naslednjih desetletjih izdali vsega skupaj sedem pesmaric, poleg tega pa še tri manjše tiske s pesniškimi besedili in glasbenim zapisom.¹ V kvantitativnem pogledu je njihova pesniška in glasbena dejavnost dosegla vrhunec s pesmarico, ki jo je leta 1595 izdal Trubarjev sin Felician in ki vsebuje domala vse, kar so slovenski reformatorji pesniškega in glasbenega ustvarili (Koruza 1984: 329).

S pesmaricami slovenskih reformatorjev se je doslej študijsko ukvarjalo že več glasbenih zgodovinarjev. Glavno vprašanje, ki jih je zaposlovalo, je bil izvor slovenskih protestantskih pesmi oz. vprašanje, ali se med njihovimi melodijami skrivajo morda tudi stare srednjeveške ljudske pesmi ali celo izvorna dela slovenskih reformatorjev. Prvi, ki se je lotil tega vprašanja, je bil Josip Čerin, ki je ugotovil, da so melodije slovenskih pesmaric 16. stol. prevzete iz sočasnih nemških pesmaric (Čerin 1908). Njegove ugotovitve so še vedno veljavne. Vprašanju o možnih povezavah med slovensko ljudsko pesmijo in melodijami protestantskih pesmaric se je posvečala Zmaga Kumer in kljub pomislekom v zvezi z nekaj pesmimi se je dokončno izkazalo, da med melodijami slovenskih pesmaric 16. stol. ni takšnih, za katere bi bilo mogoče utemeljeno domnevati, da so bile prevzete iz slovenskega ljudskega izročila (Kumer 1958: 72, 75, 89; Kumer 1961: 121–125). Drugačen pogled na glasbo slovenskega 16. stol. je izoblikoval Andrej Rijavec, ki je rekonstruiral glasbeno delovanje tako med slovenskimi katoliškimi kot reformatorskimi krogi in pokazal, da je bilo snovanje pesmaric v resnici del širših glasbenih prizadevanj časa (Rijavec 1967). V zadnjem času je Edo Škulj pripravil izdajo vseh melodij slovenskih protestantskih pesmaric (v reduciranih notnih vrednostih) in jih

¹ Gl. op. 3.

pospremil z opombami ter relevantnimi besedili slovenskih reformatorjev; med spremnimi besedili vsebuje njegovo delo tudi uporabno preglednico vseh melodij (Škulj 2000).

Ob zgodovinskih in zgolj glasbenih vprašanjih zastavljajo pesmi slovenskih protestantskih pesmaric tudi vprašanja o njihovi rabi, njihovem pojavljanju v dejanskem življenju časa. Obstoj glasbenega zapisa jasno kaže, da so si slovenski reformatorji predstavljali, naj se v pesmaricah objavljene pesmi pojejo. Nedvomno so se lahko pele kjer koli, saj je Trubar v slovenskem uvodu k svoji pesmarici iz leta 1567 zapisal, naj se pojejo v cerkvi in doma (Trubar 1567a; Rupel 1966: 201–202; Škulj 2000: 18).² A kot daje ta izjava pojočim prosto izbiro, tako opozarja, da so se v pesmaricah natisnjene pesmi pele tudi v cerkvi, kar pomeni pri bogoslužju. Latinska liturgija, ne samo srednjeveška, ampak tudi potridentska, je bila zamišljena in oblikovana tako, da so se posamični koralni spevi pojavljali na točno določenih mestih praznikov, nedelj in drugih dni liturgičnega leta (Hiley 1993: 7–30). Bogoslužje reformiranih cerkva je izšlo iz srednjeveškega latinskega bogoslužja in le postopoma so reformirane cerkve oblikovale lastno obredje. Tako si je mogoče zastaviti vprašanje, katero mesto so imele v slovenskem reformiranem bogoslužju pesmi slovenskih pesmaric, koliko natančno je bilo predvideno in koliko natančno ga je mogoče določiti. Da bi bilo na zastavljeno vprašanje mogoče odgovoriti, si je po eni strani potrebno ustvariti predstavo o slovenski reformirani liturgiji, si ogledati njen sestav, zlasti z ozirom na mesta, kjer naj bi se glasilo petje, po drugi pa pregledati slovenske pesmarice, in sicer predvsem z ozirom na vsebino in zvrst v njih prisotnih pesniških del.

Kaj je bilo slovensko protestantsko petje, je razvidno iz sedmero slovenskih protestantskih pesmaric ter treh manjših tiskov, ki vsebujejo pesmi z glasbenim zapisom.³ Slovenske protestantske pesmarice podajajo en sam razmeroma enovit repertoar pesmi, ki se je z leti množil in popravljal. Z določenimi omejitvami bi bilo tako dopustno govoriti o eni sami slovenski protestantski pesmarici in njenih različnih izdajah, od katerih prinaša vsaka naslednja novo verzijo že obstoječega

² Podoben poziv je tudi v slovenskem uvodu v *Katekizem* (Trubar 1550: 4).

³ 1. Primož Trubar, 1550, *Catechismus*, Tübingen; to delo vsebuje tudi glasbeni zapis. 2. Matija Klombner, Jurij Juričič, 1563, *Ene duhovne peisni*, Tübingen; pesmarica ne vsebuje glasbenega zapisa. 3. Primož Trubar, 1567, *Eni psalmi, ta celi catechismus, inu tih vegshih gody, stare inu nove kerszhanske peisni*, Tübingen; delo, ki vključuje tudi glasbeni zapis, je ohranjeno le v zelo nepopolni in fragmentarni obliki. 4. Primož Trubar, 1574, *Ta celi catechismus, eni psalmi, inu tih vegshih godii, stare inu nove ke[r]szhanske peisni*, Tübingen; domneva se, da je bila ta pesmarica, ki vsebuje tudi note, v veliki meri ponatis avtorjeve poprejšnje pesmarice. 5. Jurij Dalmatin, 1574, *Ta celi katechismus* [...], Ljubljana; ta pesmarica nima glasbenega zapisa. 6. Jurij Dalmatin, 1584, *Ta celi catechismus, eni psalmi, inu teh vekshih godov, stare inu nove kerszhanske pejsni*, Wittenberg; pesmarica ima tudi glasbeni zapis. 7. Felicijan Trubar, 1595, *Ta celi katechismus, eni psalmi* [...], Tübingen; pesmarica je opremljena z glasbenim zapisom. Manjši tiski so tili: 1. Primož Trubar, 1567, *Ena duhovska peissen subper Turke inu vse sovrashnike te Cerque boshye* [...], Tübingen. 2. Primož Trubar, 1575, *Tri duhovske peissni*, Tübingen. 3. Primož Trubar, 1579, *Ta prvi psalm*. Da bi bil seznam pesniških tiskov slovenskih reformatorjev popoln, bi bilo treba navesti še nekaj izdaj, ki med drugim vsebujejo tudi pesmi, vendar brez glasbenega zapisa.

repertoarja, povečanega z novonastalimi pesniško-glasbenimi deli. Po splošnem prepričanju je najbolj dovršena protestantska pesmarica Dalmatinova iz leta 1584 (Koruza 1984: 318–330). Mnogo težje je določiti podobo slovenskega reformiranega bogoslužja. Ker je bilo bogoslužje reformiranih cerkva nasploh osredotočeno na vsebino, je bila njegova oblika v misli reformatorjev 16. stol. manj pomembna. Kljub določenemu redu, ki so se ga držale, reformirane cerkve niso imele knjig, kakršni so bili srednjeveški ordinariji, kjer je bila liturgija celotnega leta, tako mašna kot oficijjska, določena do zadnje podrobnosti (Hiley 1993: 325). Poudarjanje vsebine in ohlapnost pri določanju oblike sta značilnosti tudi slovenskih reformatorjev. Prebiranje ustreznih odlomkov njihovih besedil daje vtis, da bi bilo na njihovi osnovi težko rekonstruirati popolno, neokrnjeno in enovito podobo slovenskega reformiranega bogoslužja, kakršno je obstajalo v 16. stol. Ohlapen odnos do zunanje podobe liturgije, kot so ga imeli slovenski reformatorji, je viden tudi v tem, da posamičnim slovenskim protestantskim tiskom oz. njihovim posamičnim besedilom pogosto ni mogoče določiti funkcije; lahko bi se brala kot liturgična ali pa kot funkcijsko nevezana besedila. Izrazit primer takšnega tiska je Trubarjev *Ta celi psalter Davidov* iz leta 1566 (Trubar 1566; Rupel 1966: 22, 176), ki naj se po Trubarjevih besedah bere doma in v cerkvi (Rupel 1966: 186), in podobno je njegov *Katekizem* iz leta 1550 mogoče interpretirati tudi kot liturgično knjigo (Rupel 1962: 79).

Za rekonstruiranje podobe slovenskega reformiranega bogoslužja so pomembni zlasti naslednji tiski: 1. Trubarjev *Ta prvi deil tiga noviga testamenta* iz leta 1557, se pravi njegov prevod evangelistov in Apostolskih del. Kot knjižna enota je ta Trubarjev tisk obsežen zbornik, ki na več kot 900 straneh vsebuje še druga besedila, med katerimi sta s stališča liturgije pomembni zlasti dve: koledar in seznam evangeljskih perikop za celotno liturgično leto (Rupel 1962: 95–100). 2. Trubarjeva *Cerkovna ordninga* iz leta 1564 (Trubar 1564), ki se med drugim izrecno ukvarja z vprašanji obredja in je najpomembnejši vir za spoznavanje slovenskega reformiranega bogoslužja. 3. Trubarjev *Catehismus sdveima islagama* iz leta 1575. Tudi ta tisk sestoji iz več sestavin in o liturgiji govorita zlasti njegov drugi del, ki nosi naslov *Ena pridna inu potrebna pridiga*, ter zadnji del knjige, *Ta mahina agenda* (Trubar 1575).⁴ Poleg tega se obredje tako ali drugače omenja na mnogih drugih mestih v delih slovenskih protestantskih piscev, posamične drobce o njegovem obstoju pa posredujejo tudi zgodovinski viri časa. Na osnovi slednjih bi bilo mogoče razpravljati, kakšno je bilo bogoslužje v dejanskem vsakdanjiku slovenskih reformatorjev in kako se je skozi čas spreminjalo.

Kot je bilo omenjeno, se vprašanjem zunanje oblike bogoslužja najobširneje posveča *Cerkovna ordninga* iz leta 1564, delo, ki ga je Primož Trubar zasnoval in izdal kot takratni superintendent slovenske reformirane cerkve. Knjiga, zamišljena

⁴ Sestav zbornika je tale: 1. *Ta Catehismus* [...], 2. *Ena pridna inu potrebna pridiga* [...], 3. *Hishna tabla, kolender inu regishter* [...], 4. *Ta mahina agenda*.

kot osnovni dokument slovenskih reformiranih kristjanov, kot vodilo njihovega življenja in red njihove cerkve, ni imela sreče. Cerkvni redi so bili v kompetenci deželnih knezov in izid Trubarjevega dela je pomenil grob poseg v pristojnosti katoliško usmerjenega nadvojvode Karla (sina cesarja Ferdinanda I.). Prav zaradi tega je bila knjiga takoj po izidu prepovedana in zaplenjena, njen avtor pa ponovno izgnan (Rupel, 1962: 167–176; Weismann 1973: XX; Vinkler 2005: 625–626). Obseg vpliva, ki naj bi ga imela Trubarjeva *Cerkovna ordninga*, je zaradi zaplembe večine njenih izvodov sicer vprašljiv, vendar predstavlja zamisli prvega superintendenta slovenske reformirane cerkve in najvplivnejšega reformatorja časa. Ob dopustni predpostavki, da je bila liturgija slovenske reformirane cerkve vsaj v zamisli in glavnih obrisih takšna, kot jo je opisal Trubar, je *Cerkovna ordninga* najpomembnejši vir za poznavanje in rekonstruiranje njene podobe, čeprav se je lahko uporabljala le v okrnjenem obsegu⁵ in čeprav se je Trubar pri njeni sestavi posluževal cerkvenih redov nekaterih drugih nemških cerkva.⁶

Trubarjev cerkvni red je nastal na osnovi nemških cerkvenih redov in tako se razpravljanje o slovenskem reformiranem bogoslužju ne more izogniti primerjavi s podobo sočasnega nemškega luteranskega bogoslužja. V nadaljevanju razprave je zato najprej predstavljena Luthrova *Deutsche Messe*, ki jo je kot prvi zaris protestantskega bogoslužja v ljudskem jeziku mogoče jemati kot splošno orientacijsko ozadje Trubarjevih zamisli. Za tem je podana podoba slovenskega reformiranega bogoslužja, kot je opisano v *Cerkovni ordningi*. Slednjič je vsebina najbolj dognane slovenske pesmarice, Dalmatinove iz leta 1584, interpretirana na ozadju opisov *Cerkovne ordninge*; preizkušeno je, koliko natančno je mogoče določiti mesta, ki naj bi jih v slovenskem reformiranem bogoslužju imele pesmi Dalmatinove pesmarice.

Martin Luther, *Deutsche Messe*

Leta 1523 je Martin Luther izdal tisk z naslovom *Formula missae*, s katerim je skušal podati podobo reformirane latinske maše. Luthrova latinska maša se od rimske loči bolj po vsebini kot po obliki, saj vsebuje domala vse sestavine stare maše z izjemo tistih, po katerih se obred izkazuje kot darovanje, »sacrificium«: opustil je ofertorij (petje med darovanjem) ter skoraj celotni kanon, osrednji del rimske maše. Iz kanona je obdržal posvetitvene besede, »verba testamenti«, in jih kot osrednje besede maše celo poudaril, in sicer tako, da naj bi bile pete. Tri leta

⁵ Enajst let kasneje se je Trubar še skliceval na to svoje delo (Rupel 1962: 176, po Kidrič 1919).

⁶ Trubar naj bi pri sestavi dela uporabljal predvsem württenberški cerkvni red iz leta 1559, poleg tega pa še cerkvene rede za Brandenburg-Nürnberg, Kurbrandenburg, Halle, Frankfurt, Mecklenburg in Dietrichov spis o obredju (Rupel 1962: 176–177, po Kidrič 1919). – Nedvomno bi si bilo treba natančneje ogledati, v kolikšni meri je bil Trubar pri opisovanju liturgije samostojen in v kolikšni meri je povzema po navedenih virih, vendar so bile sodobne izdaje nemških cerkvenih redov v času pisanja tega spisa nedostopne. – O *Cerkovni ordningi* je med drugimi pisal tudi Rajhman, najboljši poznavalec teološke misli slovenskih protestantov (Rajhman 1988).

kasneje, leta 1526, je izdal svojo »Nemško mašo«, po kateri naj bi se ravnale predvsem cerkve v manjših krajih (Leaver 2001). Takoj na začetku svojega spisa⁷ Luther opozori, naj se bogoslužje ne jemlje kot nespremenljiv zakon, pač pa naj se opravlja v smislu krščanske prostosti. Namen bogoslužja je, da bi se prisotni utrdili v veri, ne pa da bi se kot kristjani izkazovali z vzdrževanjem nespremenljivih liturgičnih formul. Katoliško bogoslužje je po Luthru zgrešeno prav v tem, da je zakon, ki kot tak izpodriva vero. Kljub temu pa bi bilo po njegovem mnenju prav, da bi bilo bogoslužje v danem okolju bolj ali manj enotno, da bi bilo v vaških cerkvah takšno kot v bližnjem mestu. Vendar Luther ob tem ne zavrača starega latinskega bogoslužja in zdi se, da prav v imenu omenjene prostosti. Latinsko bogoslužje naj se po njegovem opravlja po presoji, upoštevajoč prilike in okoliščine. Spis se nadaljuje z razmišljanjem o jeziku in avtor poudarja, da mu nikakor ni do tega, da bi se latinščina opustila. Prav nasprotno; če bi bili tako dobro, kot je latinščina, poznani tudi drugi jeziki, grščina in hebrejščina, in še zlasti, če bi tudi drugi jeziki imeli tako dobro glasbo kot latinščina, bi se maša lahko opravljala v štirih jezikih: v nemščini, latinščini, grščini in hebrejščini. Tudi iz tega mesta je razvidno, da je Luther poznal in razumeval sočasno glasbo, se pravi franko-flamsko polifonijo Josquinove generacije (skladatelj je umrl 1521) in njegovih nadaljevalcev. Razmišljajoč o jeziku, se Luther obrne proti češkim valdenzom, ki opravljajo vse v zvezi z vero le v »njihovem« jeziku, ki se ga mora tako vsakdo, ki bi se jim hotel pridružiti, naučiti. V začetku, utemeljuje Luther, ni bilo tako, saj so apostoli govorili v raznih jezikih, in temu zgledu bi raje sledil tudi sam. Prav to pa pomeni vpeljavo maše v nemškem jeziku, kot je opisana v nadaljevanju spisa.

Peto		Govorjeno
Kongregacija	Duhovnik	
duhovna pesem / nemški psalm		
Kyrie		
	collecta	
	berilo	
nemška pesem / Nun bitten wir den heiligen Geist		
	evangelij	
Wir glauben all an einen Gott		
		pridiga
		parafraza Vaterunser opomin
	posvetitev kruha	

⁷ Uporabljena je bila Alandova izdaja Luthrovih del v digitalni obliki (Aland 2003).

Peto		Govorjeno
Kongregacija	Duhovnik	
Jesaia dem Propheten (Sanctus) / Gott sei gelobet / Jesus Christus unser Heiland		
	posvetitev vina	
Agnus Dei / ostanek zgornjih treh pesmi		
		collecta
		blagoslov

Tabela 1: Luthrova nemška maša

Ker naj ne bi bilo po Luthrovem prepričanju bogoslužje le stroga formula, je njegov opis nemške maše usmerjen predvsem v vsebino. Tako ga kljub temu, da ima razpoznavne sestavine, ni mogoče jemati za nespremenljiv predpis. Obred (Tabela 1) se začne z ne podrobneje določeno duhovno pesmijo (»geistliches Lied«) ali petjem izbranega nemškega psalma. Za primer slednjega je v Luthrovem delu natisnjen Ps 34 (v Vulgati Ps 33), in sicer z glasbenim zapisom, psalmodičnim obrazcem prvega modusa. Petje pesmi oz. psalma ima na tem mestu funkcijo latinskega introita, vendar je zanimivo, da Luther ne omenja antifone (kot prvega dela introita), ki bi lahko uokvirjala uvodno psalmodijo. Sledi petje *Kyrie eleison* in Luther poudarja, naj se vsak vzklik zapoje le enkrat, ne trikrat; vzkliki so tako le trije in ti so opremljeni z glasbenim zapisom. Za *Kyrie* duhovnik zapoje oz. recitira kolekto, za katero je izrecno navedeno, naj se poda v smislu recitacijskega glasbenega obrazca. (Kolikor je mogoče razbrati, se ta sestoji le iz recitacije na enem samem tonu f.) Sledi berilo, ki naj se prav tako podaja glasbeno, po recitacijskem obrazcu, natisnjenem ob koncu spisa. Za berilom naj se poje izbrana nemška pesem in kot možni primer Luther navaja svojo pesem *Nun bitten wir den heiligen Geist* (Stalman 2004: 640–642). Pesem med berilom in evangelijem je po svoji funkciji nadomestek graduala in aleluje v latinski maši. Sledi evangeljska perikopa, peta po recitacijskem obrazcu, ki je prav tako podan ob koncu tiska. Takoj za evangelijem zbrani zapojejo *Vero*, in sicer v obliki Luthrove prepesnitve z začetkom *Wir glauben all an einen Gott* (Stalman 2004: 640–642).

Tema pridige naj bo po Luthrovih besedah pravkar prebrana nedeljska oz. praznična perikopa. Pridigi naj sledi parafraza molitve *Oče naš* (»öffentliche Paraphrase des Vaterunsers«) in opomin (»Vermahnung«) vsem tistim, ki se nameravajo udeležiti obhajila. Luther na tem mestu podaja primer besedila, ki v prvem delu razlaga navedeno molitev, nato pa preide v nagovor tistim, ki se bodo udeležili obhajila. Sledita posvetitev kruha in vina ter obhajilo. Ta del obreda lahko poteka tako, da je najprej posvetitev kruha in vina, nato obhajilo. Vendar se Luther, sklicujoč na evangelije, zavzema za drugačen vrstni red: najprej naj se z ustreznimi posvetitvenimi besedami (»verba testamenti«) posveti kruh in temu naj sledi delitev kruha; za tem naj se z ustreznimi posvetitvenimi besedami posveti vino in temu naj

sledi delitev vina. Posvetitvene besede (tako za kruh kot za vino) naj se pojejo in Luther podaja zanje ustrezni glasbeni zapis. Med delitvijo kruha naj kongregacija poje bodisi nemški *Sanctus* (»das Deutsche Sanctus«) bodisi pesem *Gott sei gelobet* ali pa pesem *Jesus Christus unser Heiland*, za katero Luther navaja, da je delo Jana Husa. Po peti posvetitvi vina naj se med njegovo delitvijo poje, kar je preostalo od navedenih pesmi, ali pa *Agnus Dei*. Z nemškim *Sanctus* je mišljena Luthrova pesem *Jesaia dem Propheten*, ki je z glasbenim zapisom navedena v nadaljevanju, in tudi *Gott sei gelobet* je Luthrovo delo (Stalman 2004: 640–642). Obred se zaključi s kolekto in blagoslovom. Čeprav za kolekto zdaj ni navedeno, da bi se pela, si jo je Luther zelo verjetno predstavljal peto, tako kot kolekto na začetku obreda.

Če primerjamo Luthrov vzorec obreda z latinsko mašo, lahko ob drugih oblikovnih in vsebinskih razločkih opazimo, da skorajda ne vsebuje spremenljivih proprijskih besedil. Strogo vzeto sta od proprija ostala le berilo in evangelij, ki naj bi se menjala od nedelje do nedelje oz. od praznika do praznika. Za obe kolekti navaja Luther dejanski besedili, vendar sta se zelo verjetno lahko menjali tudi ti. Možnost izbire, ki spominja na latinski proprij, dopušča Luthrov vzorec le še na dveh ali na treh mestih: ob začetku maše se kot nadomestilo za ustrezni introit poje psalm ali izbrana duhovna pesem, ki bi lahko imel značaj proprija, se pravi, da bi se lahko nanašala na liturgično vsebino dneva. Podobna izbira je med berilom in evangelijem, na mestu, kjer sta se v latinski maši pela gradual in aleluja: tudi tu bi se lahko izbrala pesem, ki bi bila kot nadomestek za gradual in alelujo povezana z liturgično vsebino dneva. Za osrednji del obreda, samo obhajilo, Luther sicer ne omenja izbire, pač pa navaja čisto določene pesmi; vendar je po analogiji s prejšnjimi petimi deli maše dopustno predpostaviti izbiro tudi tu in izbrana pesem bi na tem mestu nadomeščala latinski komunio. S širšega glasbenozgodovinskega stališča je v Luthrovem opisu nemške maše mogoče videti, kako je opustitev latinskega proprija vodila k petju in ustvarjanju nemških pesmi oz. kompozicij na nemška besedila, kar je v naslednjih stoletjih privedlo do izrecno luteranske sakralne umetnosti z vrhuncem v opusu J. S. Bacha.

Liturgija po *Cerkovni ordningi*

Trubarjeva *Cerkovna ordninga* je obsežno delo, saj ima 168 ne povsem natančno oštevilčenih in še 6 neoštevilčenih listov. Kljub drugačni napovedi na začetnih straneh, kjer se govori o štirih delih knjige, sestoji iz treh velikih vsebinskih sklopov: prvi govori o nauku, drugi o vzgoji duhovnikov in šolah, tretji o obredju. Kot je reformacija odklanjala strogo liturgično formulo, tako so tudi Trubarjevi opisi obredja, kakršnega naj bi imela slovenska reformirana cerkev, usmerjeni v vsebino, kar zadeva njegovo zunanjo obliko, pa so ohlapni. Taki dajejo vtis, da so predvsem okvirno napotilo. Poleg tega je ob branju Trubarjevih opisov treba upoštevati, da je imel nekatere sestavine bogoslužja za samoumevne, zaradi česar so v besedilu omenjene le mimogrede ali pa celo izpuščene. Uporabniki knjige, slovenski pridigarji, kot tudi Trubar sam, so bili namreč po svoji izobrazbi rimski duhovniki (Žnidaršič

Golec 2000: 175–190), ki so prvotno dnevno opravljali latinsko mašo in oficij. Sestavine krščanskega bogoslužja so jim morale biti povsem domače.

V rimski liturgiji, bodisi srednjeveški bodisi potridentinski, je bilo liturgično leto sestavljeno iz vrste temporalnih in sanktoralnih praznikov oz. liturgičnih dni, preko katerih se je iz leta v leto obnavljalo celotno krščansko izročilo. Temporalni prazniki, ki so obnavljali Jezusovo življenje oz. odrešenjsko zgodovino in kamor so se štele tudi vse nedelje, so bili hierarhično razporejeni okoli božiča in velike noči s predhodnim svetim tridnevjem. Podobno je bila hierarhično razporejena tudi plast svetniških godov, ki je bila do določene mere podvržena krajevnim razmeram in se je zato razlikovala od ene metropolije do druge (Hiley 1993: 7–16). V oglejskem patriarhatu, katerega liturgija je skladno z ustanovno listino veljala tudi za ljubljansko škofijo (Žnidaršič Golec 2000: 82), so bili v poznem srednjem veku domala vsi dnevi leta zasedeni s svetniškimi godovi (Camilot - Oswald 1997: CXIII–CXXXV).

Če s tem bogastvom praznikov primerjamo praznike v *Cerkovni ordningi* (Trubar 1564: 130r), opazimo drastično spremembo (Tabela 2). Poleg nedelj predvideva Trubar le glavne temporalne posameznike in peščico sanktoralnih praznikov, pri čemer ne ločuje med enimi in drugimi. Dneva po božiču Trubar ne istoveti z godom sv. Štefana, kot je bilo to v rimski liturgiji, in svečnica je zanj bolj kot Marijino očiščenje praznik Kristusovega darovanja v templju. Dan je namreč najprej poimenovan s tem imenom, izraz svečnica je šele na drugem mestu.

Temporale	Sanktorale
božič	
dan po božiču	
novo leto	
sv. Trije kralji	
	Kristusovo darovanje v templju; svečnica
	Marijino oznanjenje
veliki četrtek	
veliki petek	
velika noč	
velikonočni ponedeljek	
vnebohod (dan velikega križa)	
binkošti	
binkoštni ponedeljek	
	vsi apostoli
	Janez Krstnik
	Mihael

Tabela 2: Prazniki po *Cerkovni ordningi*

Za vsak dan liturgičnega leta je rimska liturgija predvidevala mašo in sklop oficijskih obredov, kar vse se je lahko uresničevalo bodisi v obliki javnega bogoslužja, ki je lahko bilo do določene mere peto, ali pa v obliki privatne maše in privatnega oficija (brevir). Kot je znano na osnovi ustreznih dokumentov, je ljubljanski stolni kapitelj, ki mu je kot kanonik nekdanj pripadal tudi Trubar, opravljal vsakodnevni peti oficij (Žnidaršič Golec 2000: 82–88). V primerjavi s tem je obredje v *Cerkovni ordningi* močno skrčeno. Za vse nedelje leta in za vse praznike predvideva Trubar jutranji shod, ki naj bo ob 7. uri zjutraj in naj enkrat na mesec vključuje obhajilo (Trubar 1564: 112r). Čeprav je bil nedeljski oz. praznični shod (Trubar ne uporablja besede shod) vzporednica maše, se *Cerkovna ordninga* izogiba besedi maša; shod istoveti kar s pridigo, kadar pa vključuje obhajilo, ga poimenuje s to besedo ali pa z izrazoma »Kristusova večerja« in »stara prava maša«. Od vsega ostalega obredja pozna *Cerkovna ordninga* le še večernice (Trubar uporablja ednino: večernica); če natančno sledimo Trubarjevi ubeseditvi, naj bodo te v soboto, nedeljo in dan pred praznikom, in sicer ob 2. ali 3. uri popoldne (Trubar 1564: 111v).

Nedeljski in praznični shod po *Cerkovni ordningi*

Nedeljski oz. praznični shod, kot ga opisuje Trubar (Trubar 1564: 112r–112v), se začne kot latinska maša (Tabela 3): sholarji zapojejo prvi spev mašnega proprija, latinski introit, ki se je moral menjati od nedelje do nedelje in od praznika do praznika, in nadaljujejo s prvima dvema spevoma mašnega ordinarija: *Kyrie* in *Gloria*. Kot je bilo običajno, je slednjo intoniral duhovnik, zato Trubar navede šele drugo polovico prvega stavka besedila. V isti sapi in v istem stavku Trubar imenuje še prozo (»prosa«), ki naj bi jo kot vse pred tem latinsko peli sholarji. Proza je bil običajni izraz za sekvenco, lahko pa je označeval tudi kako drugo latinsko pesem (Crocker 2001: 430–431). Pomenljivo je, da se v opisu shoda proza pojavi približno v tistem delu bogoslužja, kjer je v maši stala sekvenca. Če jo razumemo kot sekvenco, jo moramo kljub Trubarjevi ubeseditvi postaviti v naslednji sklop obreda, ki je sestavljen iz pesmi, petih med berilom in evangelijem.

Kot je bilo omenjeno, Trubarjev opis ni povsem natančen: berilo in evangelij omenja šele v zvezi z vsebino pridige, ki bi se lahko osredotočila na razlago pravkar prebranih besedil, ne omenja pa ju na mestih pred pridigo, kjer sta se morala dejansko brati. Po analogiji z latinsko mašo in po analogiji z Luthrovo nemško mašo je utemeljeno domnevati, da predstavlja sklop slovenskih pesmi, ki jih Trubar navaja pred pridigo, petje med sicer neimenovanima berilom in evangelijem. Vsa cerkev, pravi Trubar, zapoje izbrani slovenski psalm, duhovno pesem ali odlomek iz katekizma (»Shtuk oli Articul is tiga Catehisma«), za tem pa pesem *Prydi knam Sveti Duh*. Z odlomkom iz katekizma je glede na celotno sosledje gotovo mišljena ena od katekizemskih pesmi (gl. nadaljevanje), ne pa ponovitev katerega od katekizemskih poglavij. Iz ubeseditve ni povsem jasno, ali naj se zapoje vse ali le izbor iz vsega navedenega; nedorečenost zelo verjetno pomeni možnost izbiranja glede na oko-

liščine. Zanimivo je, da je med imenovanimi pesmimi tudi *Pridi k nam sveti Duh*, ki je vsebinska ustreznica Luthrove pesmi *Nun bitten wir*; pete na vzporednem mestu Luthrove nemške maše (gl. zgoraj). Kot je bilo že omenjeno, je bila v latinski maši na tem mestu (po aleluji in tik pred evangelijem) sekvenca, in tako bi v ta sklop pesmi lahko šteli tudi latinsko prozo. V vsakem primeru, tudi če prozo izpustimo, je mesto med obema beriloma glasbeno zelo bogato, tako kot v latinski maši.

Peto		Govorjeno	
Sholarji	Cerkev (vsi)		Pridigar
introit			
Kyrie			
Gloria			
proza			
			(epistola)
	slovenski psalm duhovna pesem katekizemska pesem Pridi k nam (proza)		
			(evangelij)
			pridiga
	litanije	molitev	
			opomin
			blagoslov
	duhovna pesem		

Tabela 3: Nedeljski in praznični shod po *Cerkovni ordningi*

Evangeliju sledi pridiga in tej skupna molitev za vse stanove, ki naj jo molijo vsi zbrani; namesto molitve se lahko pojejo litanije (s podobno prošnjsko vsebino). Sledi opomin, naj prisotni ne pozabijo ubogih, ter zaključni blagoslov. Bogoslužje se konča z izbrano duhovno pesmijo.

Enkrat na mesec naj bi bilo v nedeljo zjutraj obhajilo, ki ga Trubar imenuje tudi »Kristusova večerja« ali »stara prava maša«, in takrat naj bi bil drugi del bogoslužja, po pridigi, drugačen (Tabela 4). Tisti, ki se želijo obhajati, pravi Trubar, naj se zberejo pri pridigarju že večer prej (se pravi v soboto zvečer); zjutraj naj ponovno pridejo v cerkev in pojejo latinsko in slovensko. Temu naj sledi pridiga. Zdi se, da Trubar pri opisu obhajila (oz. nedeljskega bogoslužja z obhajilom) preskoči prvi del bogoslužja (do pridige), za katerega si lahko mislimo, da naj bi bil tak kot v primeru, ko ni obhajila. Trubarjeva omemba, naj bodoči obhajanci pojejo latinsko in slovensko, se tako ohlapno nanaša na petje na začetku obreda kot tudi na petje med berilom in evangelijem. Dogajanje od pridige dalje, se pravi samo obhajilo, ni opisno

strnjeno, vendar ga je mogoče sestaviti na osnovi daljšega besedila (Trubar 1564: 112r–117v), ki vključuje tudi primere nagovorov in molitev.

Peto	Govorjeno	
Vsi		Pridigar
		pridiga
	očitna spoved	
Vera		
		pridiga o obhajilu
		prošnja
		posvetitvene besede
	Oče naš Jagnje Božje	
		zahvala oz. prošnja
		blagoslov
(duhovna pesem)		

Tabela 4: Obhajilo po *Cerkovni ordningi*

Pridigi sledi očitna spoved z odvezo, podana v enem od prejšnjih razdelkov (Trubar 1564: 109v–111r), pri kateri verniki za pridigarjem ponavljajo zapisano slovensko besedilo. Za tem vsi prisotni zapojejo slovensko dolgo ali kratko *Vero*, tretji spev mašnega ordinarija. Sledi nagovor o Kristusovi večerji, katerega primer je podan na več straneh, ter še ena prošnja oz. molitev. Za tem duhovnik izreče posvetitvene besede; vsi molijo *Oče naš* in *Jagnje Božje*. Trubar na tem mestu ne omenja petja, a predstavljati si je mogoče, da bi bil *Oče naš* lahko pet v obliki parafraze (gl. nadaljevanje) in podobno bi bil lahko pet tudi *Jagnje Božje*, zadnji ordinarijski spev maše. Sledi obhajilo pod obema podobama in Trubar navaja besede, ki naj se izrečejo ob zaužitvi kruha in vina. Obred se zaključi s še eno molitvijo, ki je po vsebini zahvala in prošnja, ter blagoslovom. Čeprav Trubar na tem mestu ne omenja petja, si je možno predstavljati, da bi se tudi ta oblika nedeljskega shoda lahko končala z izbrano duhovno pesmijo, podobno kot nedeljski shod brez obhajila.

Če povzamemo osnovne značilnosti Trubarjevega prazničnega shoda oz. Kristusove večerje in jih primerjamo z latinsko mašo, lahko ugotovimo: 1. Kot v Luthrovi nemški maši, tako tudi v Trubarjevem reformiranem shodu skorajda ni več spevov mašnega proprija; omenjen je le prvi, introit, ki bi se lahko pel na začetku obreda. To pomeni opustitev ciklusa nekaj sto gregorijanskih spevov, ki so bili z ozirom na svoj smisel razporejeni na nedeljske in praznične maše liturgičnega leta. 2. Značilna je izpustitev osrednjega dela latinske maše, mašnega kanona, ter hkratna izpostavitve posvetitvenih besed, ki jih je sicer vseboval tudi kanon. Trubar jih ne pozablja omenjati. Medtem ko so bile te besede v stari latinski maši zakrite, saj jih je celebrant ob pogosti sočasni glasbi le šepetal, se tu izgovarjajo tako, da jih ni mogoče

preslišati. 3. Po obliki ima obred dva dela, ki ju loči pridiga. V prvem delu so uvodni sklop pesmi, berilo, sklop pesmi med berilom in evangelijem ter evangelij. Če obred vključuje obhajilo, se po pridigi poje *Vera* in tudi za nadaljevanje je mogoče predpostaviti petje, ki sicer ni izrecno omenjeno. Če shod ne vključuje obhajila, se po pridigi pojejo litanije in po nekaterih drugih govornjenih besedilih se obred konča s petjem izbrane duhovne pesmi. Vse to je po obliki primerljivo z Luthrovo nemško mašo.

Večernice po *Cerkovni ordningi*

Kot je bilo omenjeno, predvideva *Cerkovna ordninga* le en oficijski obred, večernice, ki naj se obhajajo ob sobotah, nedeljah in drugih praznikih ob dveh ali treh popoldne. Trubar predvideva zanje dve obliki: preprostejšo za podeželske cerkve, kjer je en sam duhovnik, in obsežnejšo, ki se lahko opravlja le tam, kjer so sholarji.

Peto (sholarji)	Govorjeno (duhovnik)
Deus in adjutorium	
antiphona de tempore	
psalm	
	kapitelj iz SZ
	kapitelj iz NZ
	katekizemski pogovor
hymnus	
(antiphona de tempore)	
Magnificat	
	collecta de tempore
	blagoslov

Tabela 5: Večernice s sholarji po *Cerkovni ordningi*

Večernice s sholarji (Trubar 1564: 111v) se začnejo tako kot večernice v latinskem oficiju (Tabela 5), tj. z uvodnim vzklikom *Deus in adjutorium meum intende*. Temu sledi antifona, izbrana z ozirom na dan liturgičnega leta. Antifona uokvirja psalm in Trubar opiše antifonalno psalmodijo, ki naj poteka v dveh ali treh jeziki: polovica zbora zapoje en verz psalma latinsko, druga polovica naslednji verz nemško ali slovensko, potem zopet prva polovica zbora naslednji verz latinsko itn. Čeprav ni posebej omenjeno, je iz tega opisa razvidno, da se psalm poje po enem od osmih psalmodičnih obrazcev, izbranim z ozirom na modalno pripadnost antifone (Hiley 1993: 58–62). Trubar si je na tem mestu očitno predstavljal, da je po psalmodičnih obrazcih, ki so nastali za latinski psalter, mogoče peti tudi slovenski prevod psalmov, ki ga je dve leti kasneje sam izdal (Trubar 1566). Tako je njegov opis večernic prva priča slovenske psalmodije. Če odmislimo jezik, je vse to tako

kot v starih latinskih večernicah. Vendar bi se v latinskih večernicah prepelo pet različnih psalmov s petimi različnimi antifonami, *Cerkovna ordninga* pa izrecno govori le o enem psalmu, kar pomeni občutno skrajšanje obreda. Zdi se, da si je Trubar predstavljal jemanje psalmov neposredno iz *Knjige psalmov*, kar bi pomenilo, da se ni omejil na t. i. večernične psalme, tiste, ki so bili v tedenskem kurzu latinskega oficija predvideni za večernice (Hiley 1993: 21). Psalmidiji sledita kratki poglavji iz Stare in Nove zaveze z ustreznima razlagama ter katekizemski pogovor: izpraševanje otrok in molitev, kot je to opisano na drugem ustreznem mestu knjige (Trubar 1564: 100v–106r). Za tem sholarji zapojejo himnus, ki ga Trubar ne opredeli, vendar bi mogel biti isti kot v latinskem oficiju, se pravi izbran z ozirom na čas liturgičnega leta. Himnusu sledi *Magnificat*, ki naj se po Trubarju poje latinsko in slovensko, s čimer je mišljen način, kot ga je opisal za psalm: en verz latinsko, drugi slovensko itn. V rimskem oficiju se je *Magnificat* pel z antifono, izbrano glede na praznik oz. liturgični dan, in pel se je po enem od osmih psalmodičnih obrazcev, izbranim z ozirom na modus antifone. Trubar na tem mestu ne omenja antifone, morda zgolj zato ne, ker se mu je zdela sama po sebi umevna. Obred se zaključi s slovensko kolekto, izbrano z ozirom na čas liturgičnega leta, in blagoslovom. Za kolekto Trubar ne omenja, da bi bila peta, čeprav bi se lahko pela po enem od ustreznih glasbenih obrazcev.

V vaseh, kjer ni sholarjev, naj bi bile večernice preprostejše (Trubar 1564: 111v–112r). Duhovnik zapoje izbrani psalm (Tabela 6), izbrano duhovno pesem in izbrano katekizemsko pesem (»en Shtuk is tiga Catehisma«). Sledita pridiga in katekizemsko izpraševanje. Za prve tri enote Trubar izrecno pravi, da naj jih duhovnik poje; tako se njegova omemba odlomka iz katekizma lahko razume kot petje ene od katekizemskih pesmi (gl. nadaljevanje).

Peto	Govorjeno
psalm	
duhovna pesem	
katekizemska pesem	
	pridiga
	katekizemski pogovor

Tabela 6: Večernice na podeželju

Zanimivo je tole: Trubarjeve večernice s sholarji so močno podobne starim latinskim večernicam, od katerih se ločijo v glavnem po tem, da so okrajšane. Za te večernice predpostavlja Trubar vsaj eno temporalno antifono, katere vsebina bi se nanašala na dejanski liturgični dan, ne omenja pa, da bi vključevale slovenske pesmi. Nasprotno pa večernice na podeželju ne vsebujejo nič latinskega in tudi nobene temporalne antifone ne, zato pa so v svojem prvem delu zapolnjene s slovenskim petjem.

Dalmatinova pesmarica in njena zasnova

Kot je razvidno iz ustreznih odlomkov iz *Cerkovne ordninge*, je slovensko reformirano bogoslužje predvidevalo petje slovenskih pesmi, med katerimi so bile predvsem ali pa izključno tiste, ki so sestavljale vsebino slovenskih protestantskih pesmaric. Vendar *Cerkovna ordninga* ni tako izrecna, da bi natančno, poimensko določala mišljene pesmi, med drugim zato, ker leta 1564, ko je delo izšlo, večine slovenskih protestantskih pesmi še ni bilo. Tudi Trubarjeva besedila o petju,⁸ ki kažejo razločno izdelan pogled na glasbo, ne pomagajo pri reševanju vprašanja, kje naj bi se posamične pesmi dejansko pele. Ob umanjkanju drugih, opisnih zgodovinskih virov ostajajo tako pri iskanju odgovora na zastavljeno vprašanje pesmarice same. V teh je sicer le redko omenjeno, kdaj naj se katera pesem poje, zato pa so njihove pesmi razporejene v jasno razpoznavne skupine, ki jim je do določene mere mogoče poiskati mesto v bogoslužju, kot je opisano v *Cerkovni ordningi*.

Trubarjev *Katekizem* iz leta 1550 vsebuje šest katekizemskih pesmi in litanije. Naslednja slovenska pesmarica, Klombnerjeva iz leta 1563, je mnogo obsežnejša: poleg pesmi iz Trubarjevega *Katekizma* prinaša kar 60 novih pesniških besedil (vse brez not). Posebej zanimivo in pomenljivo je, da so pesmi v Klombnerjevi pesmarici z ozirom na vsebino in zvrst razporejene domala tako, kot v vseh nadaljnjih pesmaricah (Koruza 1984: 316–317). Trubar je to delo sicer odklonil, po lastnih besedah predvsem zaradi kvalitete njenih pesniških izdelkov, in kot je znano, je bila ta pesmarica eden od vzrokov ali predmetov hudega spora med Trubarjem in Klombnerjem, spora, ki je prerasel v osebno mržnjo (Rupel 1962: 156–164). A ne glede na odklonilno stališče do Klombnerjeve pesmarice je Trubar v svoji pesmarici iz leta 1574, najbrž pa tudi že v svoji fragmentarno ohranjeni pesmarici iz leta 1567, privzel isto razporeditev pesmi (Koruza 1984: 319–320). Zasnova slovenske protestantske pesmarice se je izoblikovala torej že s Klombnerjevo pesmarico iz leta 1563, v času, ko je Trubar dokončeval svojo *Cerkovno ordningo*, in Trubarju se je očitno zdela primerna.

Dalmatinova pesmarica iz leta 1584, ki velja za najbolj dovršeno od vseh slovenskih protestantskih pesmaric (Koruza 1984: 329), privzema takrat že ustaljeno zasnovo. Delo vsebuje natanko 79 pesmi oz. petju namenjenih besedil. Skoraj vsa imajo tudi glasbeni zapis; poleg treh molitev, ki sledijo litanijam in se niso pele, ampak govorile, je brez glasbenega zapisa 16 petju namenjenih besedil, pri čemer je na začetku vsakega navedeno, po kateri melodiji oz. kako naj se poje. Vsaka pesem je opremljena z latinskim in slovenskim ali pa samo s slovenskim naslovom, ki

⁸ Vsaj pet Trubarjevih besedil govori o glasbi: 1. slovenski uvod v *Katekizem* iz leta 1550 (Trubar 1550: brez označenih strani); 2. odlomek iz *Cerkovne ordninge* z naslovom »Od cerkovniga petya« (Trubar 1564: 128v–129r); 3. uvod v Trubarjevo pesmarico iz leta 1567 (Trubar 1567a; Rupel 1966: 201–202; Škulj 2000: 18); 4. nemško posvetilo iste pesmarice (prevod v Škulj: 2000, 18–20); 5. Trubarjev esej z naslovom »Pryzhovanie de tu petie v cerkvi, kadar se sastopnu is serza poje, Bogu dopade«, objavljen prvič v njegovi pesmarici iz leta 1574 (Trubar 1574), ponatisnjen pa tudi v Dalmatinovi pesmarici iz leta 1584 (Dalmatin 1584: brez označenih strani; Rupel 1966: 203–207; Škulj 2000: 21–24).

označuje njeno vsebino. Ponekod je naveden še nemški naslov pesmi, ki je služila za predlogo. Pesmarica sicer ni opremljena z naslovi, ki bi ločili posamezne vsebinske sklope, vendar so pesmi razporejene po razmeroma dosledno izpeljanem redu.

Zasnova pesmarice (Tabela 7) je bila že večkrat opisana in komentirana (Koruza 1984: 327–329). Na začetku so katekizemske pesmi, tiste, ki podajajo jedro krščanskega verskega izročila. V Dalmatinovi pesmarici niso označene s tem imenom, pač pa jih kot katekizem razume Trubarjeva prva knjiga, *Katekizem* iz leta 1550.⁹ Sem spadajo pesem o stvarjenju človeka, njegovem padcu in odrešitvi (odrešenjska zgodovina); nadalje prevodi ali prepesnitve treh osnovnih krščanskih besedil: *Dekalog*, veroizpoved in molitev *Oče naš*. Pesmarica vsebuje dve pesmi z vsebino božjih zapovedi, petero pesmi, ki podajajo bodisi prevode ali parafraze različnih veroizpovednih besedil, in dve upesnitvi besedila *Oče naš*. Sledijo pesmi o tistem, preko česar se vera udejanja: pesmi o krstu in obhajilu, ki jih je pet. Strogo vzeto se katekizemske pesmi s tem končajo, vendar sta do začetka drugega vsebinskega dela pesmarice še dve peti besedili, ki ju je tako treba šteti v prvi del, čeprav ne spadata v sklop katekizemskih pesmi. To sta prevod besedila *Te Deum* in litanije. *Te Deum*, ki je v sočasni latinski liturgiji zaključeval oficijske jutranjice (Hiley 1993: 26–27), je na tem mestu najbrž zato, ker je zaključno slavno besedilo. Litanije – vrsta petih prošenj za razne potrebe in pomoč v vsakdanjem življenju, razdeljenih na dva odpevajoča si zbora, bi glede na vsebino lahko stale tudi kje drugje. Morda so tu zgolj zaradi ustaljene tradicije, saj jih ob koncu katekizemskih pesmi podaja že Trubarjev *Katekizem* iz leta 1550. Litanijam sledijo tri molitve, ki so po svoji vsebini prošnje, prav tako kot litanije.

Brez naslova ali vidnega presledka sledijo v nadaljevanju temporalne pesmi: pesmi za posamične praznike temporalne plasti liturgičnega leta. Tu je najprej sedem božičnih pesmi. Sledita pasijonska kompilacija (harmonija) na osnovi vseh štirih evangelistov ter še ena pasijonska pesem. Za tem so štiri velikonočne, ena vnebohodka ter tri binkoštna pesmi. S tem se razdelek temporalnih pesmi konča, vendar so do začetka naslednjega vsebinskega sklopa še tri netemporalne pesmi, ki so po svoji vsebini vse prošnje pesmi: pesmi za pomoč v stiskah, kot so pestile ljudi časa (Turki, nasprotniki pravovernih kristjanov). Težko si je razložiti, zakaj so te pesmi prav tu, kjer delujejo kot vrivek med dvema razločnima sklopoma, saj bi jih bilo mogoče uvrstiti tudi v predpredzadnji sklop, ki vključuje po vsebini raznovrstne in tudi prošnje pesmi.

Naslednji oddelek pesmarice, ki ga od predhodnega ne loči ne presledek ne napis, sestavljajo pesniške parafraze izbora psalmov. Njihova razporeditev sledi svetopisemski *Knjigi psalmov*, razen v dveh primerih, ko sta smiselno združena dva psalma ali celo več psalmov (pesem na str. 160 združuje Ps 14 in Ps 53 in kot pove napis, je pesem na str. 183 narejena na osnovi več psalmov, zlasti na osnovi Ps 74 in 79). Psalmski del pesmarice se zaključuje z upesnitvijo *Simeonovega kantika*. Čeprav

⁹ »Sequuntur nunc breves totius Catechismi expositiones [...]« (Trubar 1550: 145).

ta ni psalm, se je v latinski liturgiji pel na enak način kot psalmi: z ustrežno antifono je bil zaključni spev oficijskega kompletorija (Hiley 1993: 30), kar pomeni, da se je pel vsak večer ob koncu oficijskega obredja. V tej njegovi funkciji bi bilo mogoče videti vzrok, zakaj se pojavi ob koncu psalmskega dela knjige.

Težko je najti skupno osnovo sledečim osmim pesmim. Prve tri so prošnje za ohranitev cerkve ter za pomoč proti Turkom; sledijo pesem s tolažilno vsebino, pesem o razliki med postavo in evangelijem, prošnja Kristusu, prošnja za odpuščanje grehov ter pesem o veri, upanju in ljubezni.

Zadnji del pesmarice prinaša vsakdanjskim priložnostim namenjene pesmi: jutranja pesem, otroška pesem, ki vsebuje besedilo, namenjeno jutru, in besedilo, namenjeno večeru, večerna pesem, pesem pred jedjo in dve pesmi po jedi. Tudi nadaljnje štiri pesmi segajo v vsakdanjik, in sicer spremljajo umiranje in smrt. Prva opozarja, da je sredi življenja prisotna smrt, druga je prošnja za lepo krščansko smrt, tretja je izpoved vere, položena v usta umirajočemu, zadnja pa je pogrebna pesem. Pesmarica se konča s tremi po vsebini različnimi pesmimi. Prva je adventna in govori o tem, kako je Bog poslal na svet svojega sina, druga je binkoštna pesem, medtem ko je vsebina zadnje »lepe duhovne pesmi« misel, da Bog pomaga iz nadlog. Domneva se, da so te pesmi nastale med tiskom, da so bile kot sveži izdelki priključene že oblikovani pesmarici in da bi z ozirom na vsebino morale stati na drugih mestih knjige (Koruza 1984: 328). Čisto gotovo to velja za binkoštno pesem, katere besedilo omenja »današnji dan« (Dalmatin 1584: 271).

Vsebina	Število
Katekizemske pesmi	
stvarjenje, greh, odrešenje	1
deset zapovedi	2
veroipzoved	5
Oče naš	2
krst	2 (druga »duhovna«)
obhajilo (Kristusova večerja)	3
Vrivek	
Te Deum	1
litanije	1
Temporalne pesmi	
božič	7
pasijon	2
velika noč	4
vnebohod	1
binkošti	3
Vrivek	
pomoč pred sovražniki	3

Vsebina	Število
Psalter	
psalmske parafraze	20
parafraza Simeonovega kantika	1
Razne pesmi	
pomoč pred sovražniki	3
tolažba po Kristusu	1
postava in evangelij	1
prošnja Kristusu	1 (»duhovna«)
za odpuščanje grehov	1
vera, upanje, ljubezen	1
Vsakdanjske pesmi	
jutranja	1
otročka: zjutraj in zvečer	1
večerna	1
pred jedjo	1
po jedi	2 (druga »duhovna«)
zavest o smrti	1
prošnja za lepo smrt	1
izpoved umirajočega	1 (»duhovna«)
pogrebna	1
Dodatek	
adventna	1
binkoštna	1
pomoč iz nadlog	1 (»duhovna«)

Tabela 7: Sestav Dalmatinove pesmarice iz leta 1584

Mesto pesmi v reformiranem bogoslužju

V Dalmatinovi pesmarici skorajda ni navedb, kdaj naj bi se posamične pesmi pele. Kje v bogoslužju so bila njihova mesta, je zato možno predvideti le v ohlapnih potezah. Najlažje določljive so temporalne pesmi. Če primerjamo temporalne praznike, kot jih navaja *Cerkovna ordninga*, s temporalnimi pesmimi Dalmatinove pesmarice (Tabeli 2 in 7), vidimo, da ima slednja pesmi za domala vse temporalne praznike Trubarjevega cerkvenega reda. Božične, ki jih je največ, naj bi se pele v božičnem času oz. ob božičnih praznikih, pasijona na veliki četrtek in veliki petek, velikonočne ob velikonočnem času itn. Temporal Dalmatinove pesmarice je očitno enak temporalu *Cerkovne ordninge*. Adventna pesem na koncu pesmarice se je med drugim nedvomno pela v adventu, ki ga seznam praznikov sicer ne navaja, saj obsega adventni čas le nedelje (pred božičem) in ne vključuje nobenega izrecnega praznika. Zanimivo je, da nobeden od maloštevilnih sanktoralnih praznikov *Cerkovne ordninge* nima lastne pesmi.

Teže je odgovoriti na vprašanje, na katerem mestu v bogoslužju večernic in na katerem mestu nedeljskega ali prazničnega shoda naj bi se temporalne pesmi pele. Trubar jih v *Cerkovni ordningi* ne omenja, čeprav mu misel nanje leta 1564 ni mogla biti tuja, ko pa jih je vključil v svojo sicer le kot fragment ohranjeno pesmarico iz leta 1567.¹⁰ Zgolj hipotetično – brez potrditve v *Cerkovni ordningi* – si je mogoče zamišljati, da bi se temporalne pesmi lahko pele na mestih, kjer so bili v latinski maši proprijski spevi (Tabela 3): na začetku shoda (kot nadomestek za v *Cerkovni ordningi* izrecno imenovani introit), med berilom in evangelijem (v sklopu pesmi, ki nadomeščajo gradual in alelujo) in ob koncu shoda, kjer je omenjena sicer duhovna pesem. Podobno bi lahko imele svoje mesto na začetku podeželskih večernic (Tabela 6).

Cerkovna ordninga večkrat omenja psalme, ki jih je Trubar, prevedene v slovenščino, izdal kmalu po *Cerkovni ordningi*, leta 1566. Kot je bilo že omenjeno, si je Trubar očitno zamišljal petje slovenskega prevoda psalmov po gregorijanskih psalmodičnih obrazcih (tonih): tako naj bi se peli pri večernicah s sholarji (Tabela 5). Gregorijanski psalmodični obrazci izrecno predpostavljajo dvodelno strukturo psalmskih verzov in tako ni možno, da bi bile v opisu večernic s sholarji mišljene slovenske psalmske parafraze. Na drugih mestih, kjer so v *Cerkovni ordningi* omenjeni psalmi, pa si je glede na to, da je Trubar gledal predvsem na vsebino pesmi, ne pa na njihovo obliko, mogoče misliti tako prevode kot pesniške parafraze. Slednje so se tako pele na začetku podeželskih večernic (Tabela 6), še zlasti pa sredi nedeljskega shoda (Tabela 3), med berilom in evangelijem, na mestu, kjer je v latinski maši stal iz psalmodije nastali gradual. Latinska liturgija je imela za večernice natančno določene psalme, za maše pa v okviru mašnega proprija natančno določene graduate. Nasprotno temu se zdi, da je bila izbira psalma oz. psalmske parafraze v slovenskem reformiranem bogoslužju prosta, na kar kaže dejstvo, da so psalmske parafraze v pesmarici razvrščene le po svetopisemskem redu.

V *Cerkovni ordningi* so nakazana tudi mesta katekizemskih pesmi: izbrana katekizemska pesem se lahko poje na začetku podeželskih večernic (Tabela 6), v nedeljskem shodu pa v sklopu pesmi med berilom in evangelijem (Tabela 3). Posredno so posamične katekizemske pesmi določene še za nekatere dele shoda z obhajilom (Tabela 4): po pridigi je predvideno skupno petje *Vere* in v pesmarici je med katekizemskimi pesmimi kar pet veroizpovednih besedil; podobno je pri opisu obhajila navedena molitev *Oče naš* – čeprav tu ni omenjeno petje, si je mogoče predstavljati, da bi se na tem mestu lahko pela ustrezna parafraza. Slednjič vsebuje slovenski naslov ene od pesmi o Kristusovi večerji izraz »po obhajilu« (Dalmatin 1584: 55). To pomeni, da bi se na ustreznem mestu shoda z obhajilom (med samim obhajanjem, po posvetitvenih besedah) lahko smiselno pele tiste katekizemske pesmi, ki govorijo o Kristusovi večerji. Katekizemskim pesmim sledijo litanije, ki jih vsebuje že Trubarjev *Katekizem* iz leta 1550. Kot je razvidno iz *Cerkovne ord-*

¹⁰ Tu je od temporalnih pesmi ohranjena le *Hvalimo mi danas Boga* (Trubar 1567: 88).

ninge, imajo litanije, pete kot prošnje, razdeljene na dva zbora, svoje ustaljeno mesto v drugem delu nedeljskega in prazničnega shoda (Tabela 3).

Večkrat je v *Cerkovni ordningi* uporabljen izraz »duhovna pesem« in tako se postavlja vprašanje, katere pesmi so mišljene kot duhovne pesmi. V Dalmatinovi pesmarici je pet pesmi, ki so označene s tem izrazom (Tabela 7): druga od dveh krstnih (»ena druga nova duhovna pesem o sv. krstu«), prošnja Kristusu (»ena duhovna pesem k našemu gospodu Jezusu Kristusu«), druga po jedi (»ena duhovna hvaležna pesem po jedi«), pesem umirajočega (»ena lepa duhovna pesem«) in zadnja pesem (»ena lepa duhovna pesem«). Ni videti, kaj bi bilo naštetim pesmim skupnega, zato je mogoče soditi, da se izraz »duhovna pesem« kot prevod splošno uporabljane nemškega, tudi Luthrovega izraza »geistliches Lied« ne uporablja za posebno zvrst pesmi; bolj kot to se priložnostno z njim označujejo tiste pesmi, ki jih zaradi vsebine ni bilo mogoče poimenovati drugače. To je nakazano tudi z zvezo »ena druga nova duhovna«, ki posredno pove, da je duhovna pesem tudi poprejšnja, čeprav sama ni označena tako. Na mestih, kjer je v *Cerkovni ordningi* navedena duhovna pesem (Tabele 3, 4, 6), bi se tako lahko pela katera koli primerna pesem, vključno s tistimi iz oddelka z različnimi vsebinami.

Če ob koncu razpravljanja strnemo izsledke medsebojnega vzporejanja Trubarjevih opisov reformiranega bogoslužja in Dalmatinove pesmarice, lahko rečemo: v *Cerkovni ordningi* so predvidena mesta za posamezne zvrsti pesmi, kot jih vsebuje Dalmatinova pesmarica. *Cerkovna ordninga* navaja in omenja katekizemske pesmi, psalme oz. psalmske parafraze, duhovne pesmi, s čimer si je mogoče misliti raznovrstne, vsebinsko ne natančneje določene pesmi, litanije; podobno se temporalni prazniki *Cerkovne ordninge* ujemajo s temporalnimi pesmimi Dalmatinove pesmarice. Zunaj bogoslužja ostajajo strogo vzeto le Dalmatinove vsakdanjske pesmi, ki so bile izrecno namenjene priložnostim iz vsakdanjega življenja. Vendar to ne pomeni, da so nekatere pesmi Dalmatinove pesmarice liturgične, druge pa zunajliturgične. Nasprotno: Trubarjevo napotilo, naj se pesmi pojejo v cerkvi in doma (Trubar 1567), je mogoče smiselno prenesti tudi na Dalmatinovo in druge protestantske pesmarice. Njihove pesmi so se tako pele na ustreznih, v *Cerkovni ordningi* predvidenih mestih reformiranega bogoslužja, lahko pa tudi kadar koli v vsakdanjem življenju. Pri tem je pomenljivo, da v primerjavi s starim gregorijanskim repertoarjem natančnega liturgičnega mesta posamičnih pesmi z redkimi omejitvami ne predpisujejo niti pesmarice same niti *Cerkovna ordninga*. Očitno je bila izbira dejanske pesmi, ki naj bi se pela na danem mestu bogoslužnega shoda, prepuščena trenutnemu vzgibu prisotnih. Prav v tem je mogoče videti temeljno naravnost reformatorjev, ki jim je bila bolj kot oblika bogoslužja pomembna vsebina.

Literatura

ALAND, Kurt (ur.), 2003: Martin Luther. *Gesammelte Werke*. Digitale Bibliothek 63. Berlin: Directmedia.

- AMELN, Konrad, JENNY, Markus, LIPPHARDT, Walther, 1975: *Das deutsche Kirchenlied I*, 1 (Verzeichnis der Drucke). Répertoire international des sources musicales. B/VIII/1. Kassel [...]: Bärenreiter.
- ANTANAVIČIUS, Juozas, 2001: Lithuania. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (spletna verzija).
- BLUME, Friedrich, 1931: *Die evangelische Kirchenmusik*. Potsdam: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion.
- BRAUN, Joachim, KLOTIŅŠ, Arnolds, 2001: Latvia. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (spletna verzija).
- CAMILOT - OSWALD, Raffaella, 1997: *Die liturgischen Musikhandschriften aus dem mittelalterlichen Patriarchat Aquileia*. Monumenta monodica medii aevi. Subsidia II. Teilband 1. Kassel [...]: Bärenreiter.
- CLAPHAM, John idr., 2001: Czech republic. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (spletna verzija).
- CROCKER, Richard L., 2001: Prosa. Stanley Sadie (ur.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 20. 430–431. London: Macmillan Publishers Ltd.
- ČERIN, Josip, 1908: Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in njih poraba v poreformacijskih časih. *Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Matica slovenska. 126–238.
- DALMATIN, Jurij, 1574: *Ta celi catehismus* [...]. Ljubljana.
- DALMATIN, Jurij, 1584 (1984): *Ta celi catehismus, eni psalmi, inu teh vekshih godov, stare inu nove kerszhanske pejsni*. Faksimile. Bogomil Gerlanc (ur.): Monumenta litterarum Slovenicarum 19. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- HILEY, David, 1993: *Western Plainchant: a handbook*. Oxford: Oxford University Press.
- KIDRIČ, France, 1919: Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert. *Slavica I*. Heidelberg.
- KLOMBNER, Matija, JURIČIĆ, Jurij, 1563: *Ene duhovne peisni*. Tübingen.
- KORUZA, Jože, 1984: Cerkevne pesmi in pesmarice slovenskih protestantov. Jurij Dalmatin: *Ta celi catehismus, eni psalmi, inu teh vekshih godov, stare inu nove kerszhanske pejsni*. Bogomil Gerlanc (ur.): Monumenta litterarum Slovenicarum 19. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KUMER, Zmaga, 1958: *Slovenske prireditve srednjeveške božične pesmi Puer natus in Bethlehem*. Ljubljana: SAZU.
- KUMER, Zmaga, 1961: Predreformacijsko izročilo v slovenskih protestantskih pesmaricah in poznejšem razvoju – B. *Slovenski etnograf XIV*. 115–134.
- LEAVER, Robin A., 2001: Lutheran church music. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (spletna verzija).
- LEGÁNI, Dezsó, 2001: Hungary. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (spletna verzija).
- RAJHMAN, Jože, 1988: Trubarjeva Cerkovna ordninga. *Pravnik* 43. 506–519.
- RIJAVEC, Andrej, 1967: *Glasbeno delo na Slovenskem v obdobju protestantizma*. Ljubljana: Slovenska matica.
- RUPEL, Mirko, 1962: *Primož Trubar. Življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- RUPEL, Mirko, 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: DZS.
- RYBARIČ, Richard idr., 2001: Slovakia. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (spletna verzija).

- STALMANN, Joachim, 2004: Luther, Martin. Ludwig Finscher (ur.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Personenteil* 11. 636–654. Bärenreiter, Metzler.
- ŠKULJ, Edo, 2000: *Protestantski napevi*. Cerkevni ljudski napevi 1. Ljubljana: Družina.
- TRUBAR, Felicijan, 1595: *Ta celi katehismus, eni psalmi* [...]. Tübingen.
- TRUBAR, Primož, 1550 (1970): *Catechismus*. Faksimile. Monumenta litterarum Slovenicarum 8. Ljubljana: ZGP Mladinska knjiga.
- TRUBAR, Primož, 1564 (1973): *Cerkovna ordninga*. Tübingen. Trubarjev Faksimile. Primus Truber: *Cerkovna ordninga / Slowenische Kirchenordnung*. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik.
- TRUBAR, Primož, 1566: *Ta celi psalter Davidov*. Tübingen.
- TRUBAR, Primož, 1567 (1966): *Ena duhovska peissen subper Turke inu vse sovrashnike te Cerque boshye* [...]. Faksimile. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TRUBAR, Primož, 1567a (1967): *Eni psalmi, ta celi catehismus, inu tih vegshih gody, stare inu nove kerszhanske peisni*. Faksimile. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TRUBAR, Primož, 1574: *Ta celi catehismus, eni psalmi, inu tih vegshih godii, stare inu nove ke[r]szhanske peisni*. Tübingen.
- TRUBAR, Primož, 1575 (1996): *Catehismus sdveima islagama*. Faksimile. (Uredil Mihael Glavan.) Ljubljana: DZS.
- TRUBAR, Primož, 1575a: *Tri duhovske peisni*. Tübingen.
- TRUBAR, Primož, 1579 (1975): *Ta pervi psalm*. Faksimile. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VINKLER, Jonatan, 2005: Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu. Jonatan Vinkler (ur.): *Primož Trubar. Zbrana dela* III. 605–644. Ljubljana: Rokus, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.
- WEISMANN, Christoph, 1973: Trubers »Cerkovna ordninga«. Nachwort zur Faksimile-Ausgabe. Primus Truber: *Cerkovna ordninga / Slowenische Kirchenordnung*. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, Lilijana, 2000: Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 22. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev.